

ing, stórfyrirtæki einokðuð útflutningsverslunina og þannig mætti lengi telja.

Adam Smith sá að allar þessar hömlur á starfsemi markaðsins komu í veg fyrir að markaðurinn gæti skilað því mikla verki sem honum var ætlað, sem sé því að nýta framleiðsluþættina á sem hagkvæmasta hátt í samræmi við óskir neytendanna og tryggja þeim vörurnar á lægsta hugsanlegu verði. Það er því margt sem við getum enn þann dag í dag lært af Adam Smith þótt meira en 230 ár séu liðin frá því að *Audlegð þjóðanna* kom út.

Verkefni

- 1 Segðu frá Adam Smith, helstu ritum hans og kenningu um markaðinn.
- 2 Hvernig endurspeгла kenningar Adams Smith það þjóðfélag sem hann bjó í?
- 3 Hvers vegna tekst markaðnum ekki að jafna vöruverð á milli landa í heimi frjálsra viðskipta á okkar dögum?

4 Nefnið dæmi um ósýnilegu höndina úr niðrmanum?
Vara sem aðrir vilja erguast hlutdeild í?

Karl Marx

5

Karl Marx 1818–1883.
„Heimspekingarnir hafa útskýrt heiminn á ýmsa vegu, öllu skiptir þó að breyta honum.“

Karl Marx fæddist árið 1818 í Trier í Þýskalandi. Foreldrar hans voru efnaðir gyðingar sem tóku kristna trú til þess að faðir Karls gæti stundað lögfræðistörf. Karl lagði stund á lögfræði, sagnfræði og heimspeki bæði í Bonn og Berlin. Faðirinn vonaðist til þess að sonurinn fetaði í fótspor sín og yrði lögfræðingur en heimspekin freistaði Karls meira en lögfræðin og hann lauk doktorsprófi í heimspeki árið 1841, aðeins 23 ára gamall. Ritgerð hans fjallaði um heimspeki Demókrítosar og Epikúrosar. Að námi loknu varð hann ritstjóri á *Rheinische Zeitung* en það var dagblað sem gefið var út af röttækum vinstri mönnum í Þýskalandi. Ritstjórarstarfið entist honum í fimm mánuði, þá var blaðið lagt niður. Karl fluttist til Parísar og ritstýrði þar öðru tímariti, en ritstjórarstörf hans einkenndust af hlífðarlausri þjóðfélagsgagnrýni.

Karli hefur verið lýst þannig að hann hafi strax sem ungur maður verið byltingarsinni í útliti. Hann var samanrekinn, dökkur yfirlitum með mikið hár og skegg. Hann var ekki snyrtimenni. Hann var stórreykingamaður og bækur og blöð lágu eins og hráviði um allt eftir hann. Þrítugur að aldri giftist hann Jenny von Westfalen sem var prússnesk aðalsmannsdóttir. Þau voru bláfátæk alla tíð en eignuðust fimm börn. Tvö þeirra dóu ung.

Varla er hægt að minnst að Karl Marx án þess að nefna um leið vin hans og sálufélag Friedrich Engels. Þegar þeir hittust í París árið 1844 höfðu þeir svo mikið um að tala að sagan segir að þeir hafi talað saman samfellt í tíu daga. Þeir treystu dómgreind hvor annars fullkomlega og lásu yfir flest þau skrif sem þeir birtu opinberlega hvor fyrir annan. Bréfaskriftir þeirra fylla margar bækur. Karl varð sífellt áhugasamari um stjórnmál og hagfræði. Hann taldi að markmið heimspékilegrar gagnrýni væri að vekja þjóðfélagið til vitundar um sjálft sig og að varpa ljósi á orsakir þeirra átaka sem þar eiga sér stað. Upphaf allrar þjóðfélags-

Friedrich Engels

Friedrich Engels
1820–1895.

gagnrýni voru að hans mati stjórnmálaafskipti eða með öðrum orðum raunveruleg stjórnmálaþátta.

Auðvaldspjóðfélagið

Karl Marx fluttist alfarinn til Lundúna árið 1849 eftir að hafa verið gerður útlægur frá Þýskalandi og París. Þaðan í frá varði hann nær öllum tíma sínum til athugana á hagkerfinu. Aðalviðfangsefni hans var auðvaldspjóðfélagið. Þessu hagkerfi, sem á okkar dögum er betur þekkt sem markaðskerfið, vildi hann kynnast. Hann reyndi að afla sér sem haldbestrar þekkingar á innsta kjarna þess og las fjöldann allan af hagfræðiritum og kynnti sér hugmyndir og skoðanir ólíkra fræðimanna.

Hann eyddi tíu árum ævi sinnar í þessar rannsóknir, sat í lestrarsal British Museum frá klukkan níu á morgnana til sjö á kvöldin hvern einasta virka dag vikunnar. Þar sökkta hann sér niður í þessar „fjandans flækjur þjóðhagfræðinnar“ eins og hann kallaði þær.

Framlag Karls Marx til hagfræðinnar.

Karl Marx birti fyrst efni á prenti um efnahagsmál árið 1859, en fyrsta bindi *Das Kapital* eða *Auðmagnsins* kom út í Þýskalandi árið 1867.

Marx lýsir aðstæðum markaðskerfisins með eldmóði en greinir þær síðan með köldum rökum. Markmið hans er að komast að innstu tilhneigingum hins kapitalíska hagkerfis eða svokölluðum hreyfilögmálum þess. Hann leitar ekki uppi augljósa galla þess og einbeittir sér að þeim, hann velur aðra og miklu vandræðri leið. Hann býr til líkan eða módel af fullkomnu kapitalísku hagkerfi þar sem allir gallarnir hafa verið hreinsaðir burtu og telur sig geta sannað með rökum að þessi gallalaus, dauðhreinsaði kapitalismi sé á hraðri leið til heljar. Ef hann getur sannað að svo sé, þá hlýtur raunverulegur kapitalismi með öllum sínum augljósu göllum að vera á sömu leið en auðvitað á enn meiri hraða.

Hann kynnir okkur fyrir heimi hins fullkomna markaðskerfis. Þar er engin einokun, ekkert verkalyðsfélag og þar finnast engin sérréttindi, hvorki fyrir fjármagnseigendur né verkamenn. Í þessum heimi er allt selt á réttu verði og hið rétta verð vörunnar er virði hennar. En virði er varasamt hugtak.

Virði Samkvæmt skilgreiningu Marx er virði vöru allt það vinnuafli

sem notað er til að framleiða hana.¹ Ef það tekur verkamanninn tvo tíma að búa til skó en einn tíma að framleiða hatt þá er skóverðið tvisvar sinnum herra en verðið á hattinum.

Hann skiptir vinnuafinu í beint og óbeint vinnuafli. Það er óbeint vinnuafli í vélinni sem notuð er við að smíða skóna eða sauma hattinn. Þetta er vinnuaflið sem notað var til að búa til vélarnar og þetta óbeina vinnuafli dreifist á alla þá hatta og skó sem vélarnar framleiða á meðan þær eru notaðar.

Það skiptir ekki máli hvort vinnuaflið er beint eða óbeint. Öll framleiðslan kemur frá vinnuafinu. Allar vörur í þessu fullkomna kerfi eru verðlagðar rétt. Þær eru verðlagðar í samræmi við það vinnuafli, bæði beint og óbeint, sem fór í að búa þær til.

Verkamaðurinn hefur ekkert að selja á markaðnum nema vinnuaflið. Fjármagnseigandinn er alls ekki sem verstur. Hann er eigandi og athafnamaður sem á í stöðugu stríði við keppinauta sína. Hann verður að safna eignum eins og hinir því að heimurinn er harður og eina leiðin til að verða ekki undir í samkeppninni er að safna fjármagni og auka afköstin, annars verður hann undir í samkeppninni.

Marx velti líka fyrir sér spurningunni um gróðann. Hvernig getur gróðinn haldist við fullkomnar samkeppnisaðstæður? Ef allt er selt á því verði sem það er virði – hver fær þá viðbótina eða hagnaðinn sem enginn hefur unnið fyrir? Enginn framleiðandi þorir að hækka verð af hraðslu við samkeppnina og ef einhver selur vöru á herra verði en virði hennar er, þá hefur kaupandi vörunnar minni fjármuni til að eyða í aðrar vörur svo eins gróði yrði annars tap.

Hvernig getur orðið til gróði í markaðskerfi þar sem allt er selt á réttu verði? Menn getu haldið að hér væri um mótsögn að ræða. Það er auðvelt að skýra gróðann í hagkerfi þar sem einokun ræður ríkjum eða ef við viðurkennum að fjármagnseigandinn greiði vinnuafinu lægri upphæð en sem nemur virði vinnuframlags hans. Marx hefur engan áhuga á svo auðveldum skýringum. Það er hið fullkomna gallalaus markaðskerfi sem hann ætlar sér að tortíma – ekkert minna.

Karl Marx finnur skýringuna á gróðanum í þeirri þjónustu sem

Hið fullkomna markaðskerfi.

Hvar liggja rætur gróðans?

¹ Þetta höfðu reyndar bæði Adam Smith og Ricardo sagt á undan honum.

er ólík öllu öðru – sem sé í vinnunni. Verkamaðurinn selur vinnu sína á sama verði og framleiðandinn vöruna, sem sé á því verði sem hún er virði. Virði vöru og vinnu er það vinnuafli sem fer í að búa til vöruna eða vinnuaflið.

Seljanleg orka verkamannsins er það vinnuafli sem er nauðsynlegt til að halda honum á lífi. Verðgildi verkamannsins eru því þau laun sem hann þarf til að geta komist af eða svokölluð nauðþurftarlaun. Verkamaðurinn fær það sem dugar til að halda honum á lífi. Ef hann er sex klukkustundir að vinna fyrir nauðþurftum þá fær hann sex klukkustunda laun. En verkamaðurinn vinnur ekki sex stundir á dag, heldur tíu til tólf. Hann framleiðir tíu til tólf stunda verðmæti en fær aðeins greitt fyrir sex. Þessa ógreiddu vinnu kallar Marx gildisaukann. Á þennan hátt getur fjármagnseigandinn grætt en verkamaðurinn fær samt það verðmæti sem er nauðsynlegt til að halda honum á lífi, eða virði sitt.

Framleiðandinn selur vöruna á því verði sem hún er virði og græðir samt því að það er meira vinnuafli falið í vörunni en sá vinnutími sem hann greiðir fyrir. Fjármagnseigandinn einokar einn hlut sem er eignin á framleiðslutækjunum. Ef verkamaðurinn vill ekki vinna fullan vinnutíma þá fær hann enga vinnu. Hann getur ekki krafist þess að fá meira greitt en það sem hann er virði sem framleiðsluvara.

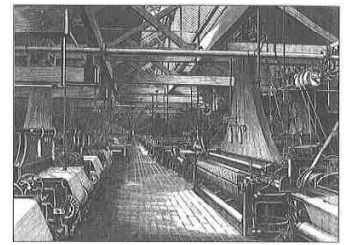
Kerfið er fullkomlega réttlátt en samt er verkamaðurinn svikinn því að hann neyðist til að vinna lengur en hann þarf til að halda í sér lífinu. Meðalvinnutíminn í baðmullarverksmiðjunum í Manchester á tímum Marx var áttatíu og fjórar stundir á viku og launin dugðu rétt fyrir nauðþurftum.

Gildisaukinn er lykillinn að gróðanum.

Marx vildi komast að því hvernig þetta fullkomna markaðskerfi tortímdi sjálfu sér. Allir fjármagnseigendurnir græða en þeir eiga í harðri samkeppni sín á milli og reyna allir að safna auði því að þannig geta þeir aukið fjárfestingar sínar, afköst vinnuaflsins og framleiðsluna á kostnað samkeppnisaðilanna.

Aukin framleiðsla þarfnast aukins vinnuafls. Þegar fyrirtækin keppa um vinnuaflið hækka laun þess og gildisaukinn minnkar að sama skapi. Eru það þá launahækkanir sem éta upp allan gróðann? Nei, fjármagnseigendurnir haga sér afar skynsamlega og nota

minna vinnuafli þegar það hækkar í verði. Þeir segja upp fólki og kaupa sér vélar í staðinn.² Verkaþólkinn verður atvinnulaust því að það hefur verðlagt sig út af markaðnum. Atvinnuleysið lækkar nú launin því að fólkið vill heldur vinna á lægri launum en hafa engar tekjur. En erfiðleikum fjármagnseigandans er ekki lokið. Hann reyndi að bjarga sér á skynseminni, sparaði vinnuaflið og vélvæddi þess í stað en það olli atvinnuleysi og lækkaði launin.

Þegar fjármagnseigandinn setur upp vélar í stað vinnuafls fækkar hann framleiðsluþáttunum sem skapa gróðann. Þegar vélin er keypt greiðir hann fyrir hana nákvæmlega það sem hún er virði. Hann græðir ekkert á vélinni, einungis á verkamanninum. Ef hann kaupir vélin á 100.000 kr., þá gefur hún af sér 100.000 kr. En ef hann greiðir vinnuaflinu fyrir sex stundir fær hann ellefu stunda vinnu út úr því. Hann græðir fimm stundir á dag á hverjum manni en ekkert á vélinni. Það er gildisaukinn sem skapar gróðann. Þegar framleiðandinn fækkar starfsfólkinu, þá slátrar hann gæsinni sem verpir gulleggjunum. Hann á samt einskis annars úrkosta. Hann verður að standa sig í samkeppninni við hina framleiðendurna, annars ræna þeir af honum öllum gróðanum.

Nú er hrunið á næsta leiti. Þegar framleiðendurnir segja allir upp fólki minnkar gróðinn, neyslan og launin því að vélarnar taka við af fólkinu. Gjaldþrot fylgja í kjölfarið og verkaþólkinn neyðist til að vinna á launum sem nægja því ekki til framfærslu. Sterkustu fyrirtækin geta keypt ódýrar vélar og grætt á þeim eftir gjaldþrot þeirra sem urðu undir í samkeppninni. Gildisaukinn kemur því aftur og þar með gróðinn. Samkeppnin harðnar, launin hækka, vélar koma í stað manna, gróðinn lækkar á ný og hrunið endurtækur sig. Hvert hrunið rekur annað. Fyrirtækin verða sífellt færri og stærri og þegar risarnir ríða til falls eru endalokin skammt undan.

² Þetta heitir á nútímahagfræðimáli „að skipta úr mannafræðum framleiðsluáðferðum yfir í fjármagnsfræðar áðferðir“.

Verkafólkið verður sífellt fátækara og loks hrynur allt kerfið til grunna af sjálfu sér í tilraunum sínum til að hreinsa út eigin orku, orku sem er sjálfur gildisaukinn. Samkvæmt kenningum Marx er hið stéttlausa þjóðfélag handan við hornið.

Skipting þegnanna sem byggðist á eignarhaldi á framleiðslutækjunum er horfin. Þegar þjóðfélagið eignast sjálft öll framleiðslutækin er grunninum kippt undan slíkri skiptingu. Marx kallaði þessa þróun markaðskerfisins hreyfilögmál þess eins og fyrr segir. Hann spáði því að svona myndi fara og sumir spádóma hans hafa ræst. Gróðinn hefur tilhneigingu til að minnka nema hjá einokunarfyrirtækjunum.

Eina leiðin til að fyrirtækin geti viðhaldið gróðanum til fram-búðar er vöxtur hagkerfisins. Þessi vöxtur kallar á sífelldar tækni-framfarir og hér komum við að öðrum spádómi Marx. Það er hin sífellda leit framleiðendanna að nýjum vélum og nýrri tækni. Marx spáði því að hagkerfin myndu einkennast af endurteknum hagsveiflum og þar hafði hann rétt fyrir sér. Hann spáði því líka að fyrirtækin yrðu sífellt stærri. Þessi spá var mjög sérstök árið 1867 þegar flest fyrirtæki voru smá og stór fyrirtæki heyrðu til algjörra undantekninga.

Margt í líkani Marx hefur reynst vel til þess að spá fyrir um þróun markaðskerfisins. En hvað um þann spádóm að slík hagkerfi muni að endingu líða undir lok? Sumir benda á að blönduð hagkerfi hafi reyndar alls staðar komið í stað markaðskerfa. Þetta er m.a. vegna þess óstöðugleika sem óheft markaðskerfi búa við og ekki síður vegna þess félagslega óréttlætis sem einkennir slík kerfi.

Verkefni

- 1 Segðu frá kenningum Karls Marx um það hvernig fullkomið markaðskerfi muni eyða sér sjálft.

Markaðsöflin – eftirspurn og framboð

6

Eftirspurn

Það er verðið og tekjur kaupendanna sem ráða mestu um það hversu margar máltíðir eru keyptar og seldar á degi hverjum á ákveðnum matsölustað. Því lægra verð sem er á máltíðunum og því hærri sem tekjur neytenda eru þeim mun fleiri hafa tók á að kaupa mat í hádeginu – eða, svo að notað sé orðfæri hagfræðinnar, þeim mun meiri er eftirspurnin eftir mat á markaðnum.

Enda þótt menn hafi góðar tekjur og verðið sé ekki ýkja hátt getur vel verið að þeir kjósi heldur að kaupa sér samloku og kók í staðinn fyrir heitan mat. Samanburður á verðinu á samloku og kók og verðinu á máltíðinni í matsölunni hjálpar okkur að ákveða hvort það sé skynsamlegra að kaupa okkur máltíð í matsölunni eða kaupa samloku og kók. Eftirspurn eftir vöru fer líka eftir því hvort kaupa þarf eitthvað annað til að geta notað vöruna. Ef miðaverð á auglýsta tónleika á Akureyri er 4.000 kr. þá skiptir það verð e.t.v. ekki öllu máli, heldur miklu frekar verðið á fluginu til og frá Akureyri. Tiskustraumar og smekkur hafa einnig áhrif á eftirspurn eftir mat. Sumir vilja helst ekki borða samlokur og kók en aðrir vilja alls ekki fulla máltíð í hádeginu. Þeir vilja kannski fá sér skyr eða jógúrt eða grænmeti og ávexti í hádeginu. Smekkur okkar er misjafn.

Eftirspurn er vilji fólks og geta þess til að kaupa vörur eða þjónustu. Hún lýsir sér þannig að kaupandinn leggur peningana á borðið.